

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ

PECULIARITIES OF THE SOVIET SYSTEM OF PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINE GENERAL EDUCATION SCHOOLS: POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS

У статті розкрито особливості радянської системи патріотичного виховання в загальноосвітніх школах України. Розглянуто та виокремлено позитивні та негативні аспекти радянської системи патріотичного виховання. Наголошується на тому, що, незважаючи на заідеологізованість навчального та виховного процесу в радянській освітній парадигмі, в Україні виникло кілька теоретично-експериментальних систем, значення яких перетнуло географічні й часові межі. До цих джерел зверталось багато творчо працюючих учителів-практиків. Саме з них у наступні десятиліття виділилось нове покоління педагогів-новаторів, які створили оригінальні і самостійні системи навчання та виховання. Зосереджено увагу на тому, що детальний, вичерпний аналіз історії, місця і ролі патріотичного виховання в суспільному житті країни ще стане предметом не одного дослідження і не одного науковця. Обґрунтовано, що в умовах сучасного розвитку знань і технологій національно-патріотичне виховання потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, культурно-морального насичення патріотичної виховної системи. Сучасна педагогічна наука безперервно повинна еволюціонувати, набувати все глибшого національного змісту і характеру, творчо використовуючи кращі досягнення вітчизняної педагогіки попередніх років. Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національно-патріотичною культурою, духовністю. Зроблено висновки про те, що радянську систему виховання, яка склалася в Україні у другій половині ХХ століття, можна охарактеризувати як цілісну, універсальну і всеосяжну. Патріотизм зазначеної історичної доби – це своєрідний складний і синтезований феномен, у якому були тісно переплетені відчуття, погляди й ідеї вірності ідеологічним постулатам соціалістичної держави та любові до рідного краю.

Ключові слова: радянська система виховання, патріотичне виховання, переваги та

недоліки радянського виховання, ідеологія, молодь.

The features of the Soviet system of patriotic upbringing in secondary schools of Ukraine are revealed in the article. Positive and negative aspects of the Soviet system of patriotic education have been considered and highlighted. It is also emphasized that despite the ideologization of the educational and educational process in the Soviet educational paradigm, several theoretical and experimental systems have emerged in Ukraine, whose values have transcended beyond geographical and temporal boundaries. Many creative practitioners have been referring to these sources. In the following decades, a new generation of innovative educators emerged, who created original and self-contained education and training systems. Attention is drawn to the fact that a detailed, comprehensive analysis of the history, place and role of patriotic education in the public life of the country will still be the subject of more than one study and not one scientist. It is substantiated that in the conditions of modern development of knowledge and technologies, national-patriotic education requires philosophical understanding of cultural heritage, cultural and moral saturation of the patriotic educational system. Modern pedagogical science must constantly evolved; acquire deeper national content and character, creatively using the best achievements of domestic pedagogy of previous years. Young people need to master not only the system of scientific knowledge, but above all the holistic national-patriotic culture, spirituality. It is concluded that the Soviet system of education, which developed in Ukraine in the second half of the twentieth century, can be described as holistic, universal and comprehensive. Patriotism of this historic era is a kind of complex and synthesized phenomenon in which feelings, views and ideas of loyalty to the ideological tenets of the socialist state and love for the native land were closely intertwined.

Key words: Soviet education system, patriotic education, advantages and disadvantages of Soviet education, ideology, youth.

УДК 37.035.6 (477)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-17-2-7>

Кульчицький В.Й.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін
Тернопільського національного медичного університету
імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Суспільно-політичні перипетії в Україні останнім часом нероздільно пов'язані з темою відродження нації та формування нового відповідального та європейського українського суспільства. Глобальні зміни вже почались, але своє позитивне завершення вони зможуть мати лише тоді, коли стосуватимуться кожної людини зокрема. Ми не можемо вирішити ту чи іншу проблему, якщо достеменно не знаємо її причин. Тому варто сьогодні повернутись назад та поглянути на не таку вже й давню історію радянського виховання, яка

зможе пояснити, чому сьогодні в освітньо-виховному процесі ми маємо цілу низку невирішених проблем.

Насамперед потрібно зрозуміти, що будь-яка тоталітарна система прагне створити «нову людину», якою зручно керувати. Саме тому в усіх тоталітарних країнах створюються потужні системи виховання населення для формування в нього певного типу свідомості (патріотична, правова, політична, моральна). Зазвичай у патріотично-виховних системах тоталітарних країн головну роль відіграють держава та створені нею

громадські організації. Патріотичне виховання в цих країнах має такі характерні ознаки: чітке ідеологічне підґрунтя; пропаганда домінування інтересів держави щодо прав людини; боротьба із плюралізмом думок у різних сферах суспільного життя; наявність потужної всеохоплюючої системи, що забезпечує реалізацію патріотично-виховних заходів [5].

Незважаючи на низку недоліків, у цих систем можна запозичити окремі методи та форми патріотичного виховання, які можуть ефективно використовуватися і в наш час.

Аналізуючи різноманітні форми патріотичного виховання та досвід їх утілення, було б нелогічно залишити поза увагою радянську систему патріотичного виховання з усіма її недоліками та перевагами. Як відомо, радянський період характеризувався деякими особливостями організації патріотичного виховання, серед яких такі: домінування марксистсько-ленінської ідеології; мета виховання – формування матеріалістичного світогляду; превалювання принципу партійності в патріотично-виховній діяльності; виховання було спрямоване на формування комуністично-патріотичної свідомості [7].

Водночас необхідно зазначити, що на початку третього тисячоліття освіта України на ґрунті суспільних потреб і євроінтеграційних процесів тяжіє до західних моделей і технологій, не приділяє належної уваги аналізу власного історичного педагогічного досвіду, розвитку перспективних ідей як у теорії, так і у шкільній практиці, з урахуванням національної самобутності українського народу, щодо проблем патріотичного виховання молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема патріотичного виховання привертала увагу багатьох дослідників. Теоретичні й методичні засади патріотичного виховання учнівської молоді розглядали В. Андрущенко, І. Бех, Л. Ваховський, І. Зязюн, В. Сухомлинський та інші.

Досліджувана проблема ґрунтовно описана в наукових працях О. Вишневецького, О. Докукіної, В. Жмири, І. Кас'янова, С. Кримського, І. Кураса, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, В. Табачковського, Г. Філіпчука, М. Чепіль, К. Чорної та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведений аналіз наукової літератури засвідчив необхідність здійснення системного педагогічного дослідження з метою наукового осмислення і творчого використання як теоретичних надбань, так і здобутків практики виховної діяльності в загальноосвітніх школах радянського періоду.

Мета статті – дослідження переваг і недоліків радянської системи патріотичного виховання в загальноосвітніх школах України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед необхідно зазначити, що в сучасних педагогів, науковців і громадських діячів немає одностайної думки щодо радянської системи патріотичного виховання, та й освітньо-виховного процесу загалом.

Так, зокрема, О. Годованець зазначає, що найкраща школа патріотизму за останні сто років була в Радянському Союзі [1]. В. Архипов так характеризує радянську систему виховання: «Машина з відтворення робочої сили працювала, здавалося, успішно, саме робочої сили, а не людини» [2].

Однак, незважаючи на велике місце негативу в радянському минулому українського народу, цілком відкидати його, не виносячи уроків, не можна. Пропоноване дослідження важливе в контексті засвоєння позитивного досвіду радянської системи освіти в організації молоді для державного будівництва, адже тоталітарна освітня парадигма не лише висловлювала компартійні погляди, боролася з націоналізмом, імперіалізмом, релігією, сіяла ворожість до закордонного світу, але й виховувала почуття відповідальності, патріотизму, самовідданості, оптимізму, сприяла виконанню соціально-економічних програм, піднесенню трудової, політичної активності громадян. У плані організаторського досвіду попередня практика патріотичного виховання є повчальною.

Актуальність теми дослідження насамперед визначається необхідністю стабілізації соціально-політичного життя України початку ХХІ ст. Злам попередньої системи суспільних відносин породив низку суперечностей, які зачепили практично всі сфери суспільства і характеризуються багатьма дослідниками як системна криза. Процес трансформації людського буття супроводжується змінами у сфері індивідуальної та суспільної свідомості. Суспільство з колись твердими ціннісними орієнтирами перейшло на стадію нестійкого ціннісного плюралізму. У цих умовах актуалізувалася проблема пошуку інтегруючих цінностей, що сприяють консолідації суспільства і здатні сформувати основу національної єдності в нових соціально-культурних умовах.

Для українського суспільства є складною проблемою кооперування або інтеграція радянських традицій патріотичного виховання. Однак історичний досвід вчить, що для реального і конструктивного доведення, зокрема системи патріотичного виховання, до відповідності сучасним інтересам національної безпеки країни вкрай необхідно володіти історичною базою даних про патріотичне виховання молоді, проводити об'єктивний аналіз її сучасного стану, здійснювати наукове обґрунтування і прогноз розвитку патріотичного виховання молоді [4, с. 96–98].

Отже, необхідно зазначити, що в умовах післявоєнного періоду навчально-виховна робота в радянській школі розвивалася в руслі завдання

виховання нової людини – провідника комуністичної ідеології як основи радянського ладу. Низка питань, що вирішувалися в межах цих завдань, як-от реалізація закону про всеобуч, поліпшення якості навчально-виховної роботи, підвищення соціального статусу працівників школи, актуальні і дотепер, тому досвід роботи радянської загальноосвітньої школи повинен бути врахований під час проведення реформ у галузі освіти в сучасній Україні.

Водночас виховання означеного періоду набуло відбитку конфронтації з капіталістичним Заходом, який розглядався як потенційний противник. Провідною характеристикою «нової людини» мала бути прихильність до соціалістичної, пролетарської ідеології. Ці наміри значною мірою виявилися деклараціями і риторикою. Фактично вирішувалися завдання виховання лояльного до політичного режиму покоління, необхідного державі працівника [3].

Окрім того, у педагогічному житті України в означений історичний період посилюються процеси ідеологізації та русифікації. Під русифікацією розуміють систему заходів радянського керівництва в союзних неросійських республіках, яка передбачала масове вивчення російської мови в умовах часткового скорочення вивчення рідної мови. Ідеологізація в національній політиці передбачала пропаганду і реалізацію ідеї зближення та злиття націй у Союзі Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) у єдину спільність – «радянський народ». У результаті, як зауважує М. Кузьмін, кілька поколінь неросійських народів СРСР виховані поза рідною мовою і національною культурою, на базі російської мови і скороченої російської культури [2].

Ми погоджуємося з думкою В. Нікітіна, який наголошує на тому, що під час аналізу основних складових частин радянської системи навчально-виховного процесу необхідно виділяти як пози-

тивні, так і негативні риси, а саме політичні пріоритети, яких ретельно дотримувалися: *позитив*: висока цілеспрямованість системи та чіткі критерії досягнення мети; *негатив*: нехтування новими напрямками науки та техніки; централізоване директивне керівництво: *позитив*: можливість забезпечити прорив і перевагу на окремих ділянках; висока виконавча дисципліна; *негатив*: відставання в інших галузях; нехтування іншими думками та необхідністю брати на себе відповідальність; широке застосування примусових засобів: *позитив*: можливість забезпечувати робочою силою будь-які проекти; *негатив*: потрібна машина примусу; нормативне планування: *позитив*: прозорість процесу планування, забезпеченість заробітною платнею відповідно до посади, ступеня, стажу; *негатив*: оплата праці не залежала від результатів; замкнутість суспільства: *уявний позитив*: можливість контролю та зосередження зусиль на окремих розробках; *негатив*: гальмування передачі досвіду; система пільг: *позитив*: є стимули для того, щоб робити кар'єру; *негатив*: до пільг звикають і починають їх вимагати; високий соціальний статус освіти і науки: *позитив*: це працювало на відбір здібної молоді; *негатив*: не склалася система публічного обговорення та критики науки; уніфікована система освіти: *позитив*: високий середній рівень, можливість використовувати спеціалістів на будь-якому місці; *негатив*: потрібно на місцях «доводити» до спроможності працювати; відсутність ініціативи та критичного мислення; ідеологічна орієнтація: *уявний позитив*: єдина картина світу; *негатив*: неспроможність розвитку демократичного суспільства [6, с. 4–5].

Загалом, система радянського виховання виглядала потужною і ефективною. Переважна частина сформованих цією системою людей щиро підтримувала чинний на той час політичний режим. Світло

Таблиця 1

Преваги та недоліки радянської системи патріотичного виховання

№	Преваги радянської системи патріотичного виховання	Недоліки радянської системи патріотичного виховання
1.	Масовість, яка проявлялась як в освітньому, так і у виховному процесах.	Сумнівна якість гуманітарної освіти через ідеологічну спрямованість.
2.	Доступність – початкова, загальна середня, вища освіта – безкоштовні.	Деформація моральних орієнтирів. Почала формуватися подвійна мораль радянського суспільства.
3.	Вмотивованість освіти та виховання. Повага суспільства до освіти. Службова, партійна чи військова кар'єра потребували підвищення рівня освіти, що служило непоганим стимулом для того, хто до цього прагнув.	Школи систематично брали участь у репресивних політичних кампаніях проти церкви, «куркулів» і «підкуркульників», «ворогів народу», «космополітів», «дисидентів». Спостерігалася криза суспільної свідомості.
4.	Високий рівень загальної підготовки молоді.	У вихованому процесі постійний вплив культу вождя.
5.	Взаємодія сім'ї, школи, молодіжних організацій, гуртків у вихованні молоді.	Головна мета виховання – досягнення однотайності. Як наслідок – порушення законності, нехтування правами і свободами людини.
6.	Розгалужена система спортивної освіти, на базі якої проводилося військово-патріотичне виховання молоді.	У суспільстві та серед молоді панували апатія, скептицизм, зневіра у справедливості.

і тіні виховання в Радянському Союзі були наслідком державної політики, яка визначала завдання, спрямованість виховання молодих поколінь.

Ураховуючи все вищенаведене, ми можемо сформувати власну таблицю переваг і недоліків радянської системи патріотичного виховання (табл. 1).

Отже, система шкільного навчання і виховання радянської України, яка відзначалася такими вадами, як догматизм, заорганізованість, нівелювання особистості й підпорядкування її волі колективу, настирливе насаджування відірваної від життя комуністичної ідеології й атеїзму, з кожним роком втрачала свою ефективність. І все ж, попри недоліки, упродовж другої половини 1950-х – 1980-х рр. вдалося створити значний науковий і культурний потенціал республіки, усім дітям було забезпечено доступ до освіти, а рівень знань та інтелектуальний розвиток як учнів, так і студентів тривалий час перевищували показники розвинутих країн.

Висновки. Отже, якщо брати до уваги радянську систему виховання, яка склалася в Україні у другій половині ХХ ст., то її можна охарактеризувати як цілісну, універсальну і всеосяжну. Річ у тім, що колишня радянська система освіти, поруч із потужною системою навчання людини, включала в себе комплексну систему її виховання. Така система виховання містила необхідну ідеологічну складову частину, яка відповідала духу того часу та була адекватною суспільному устрою. Скільки б науковці «нового типу» не говорили про те, що радянська система виховання була спрямована на формування «людини-гвинтика», беззаперечним є той факт, що вона була, по суті, зорієнтована на продукування та трансляцію певного

«набору» цінностей, які відповідали принципам дійсного гуманізму.

Отже, ми можемо зробити висновки, що патріотизм зазначеної історичної доби – це своєрідний складний і синтезований феномен, у якому були тісно переплетені відчуття, погляди й ідеї вірності ідеологічним постулатам соціалістичної держави та любові до рідного краю.

Немає сумніву, що завтрашній день України залежить від того, наскільки вивіреними і далекоглядними будуть ужиті сьогодні заходи для виховання патріотизму молодого покоління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Годованець О. Патріотизм на виріст, або звідки починається Батьківщина для українських дітей? *Главред*. 2008. 11 жовтня. URL: <http://ua.glavred.info/archive/2008/09/11/102913-8.html>.
2. Джуринский А. История педагогики и образования : учебник для бакалавров. Москва : Юрайт, 2013. 676 с.
3. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца ХХ в. : учебное пособие для педагогических учебных заведений / под ред. А. Пискунова. Москва : Сфера, 2001. 512 с.
4. Колісник Ю. Радянська освіта – вагомий чинник тоталітарного інформпростору. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. С. 96–98.
5. Любар О., Стельмахович М., Федоренко Д. Історія української педагогіки / за ред. М. Стельмаховича. Київ : ІЗМН, 1998. 356 с.
6. Нікітін В. Якісна освіта. Проблеми рівного доступу. *Директор школи*. 2002. № 10. С. 4–5.
7. Філософія виховання : навчальний посібник для студентів педвузів / упор. М. Култаєва та ін. Харків : Лемінги, 2001. 271 с.